

Heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout'

Zandheuvel 51
4901 HT Oosterhout
Tel : 0162 856 133

www.heemkunde-oosterhout.nl

40^ejaargang

nummer 3

2016

Ledenblad van heemkundekring

“DE HEERLIJKHEID OOSTERHOUT”

40^e jaargang, nummer 3

2016

	pag.:
Inhoud van dit nummer	1
Hans Koopmanschap Archeologisch onderzoek naar het Huis Strijen en andere West- Brabantse kastelen	3
Martin van Halderen en Ad van Groesen Op de koffie bij	18
Christ Buiks Straatnamen in Oosterhout (1)	21
Colofon	39

Niets uit deze uitgave van de heemkundekring mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder de schriftelijke toestemming van de auteur.

De kasteelruïne van Strijen aan de Kasteeldreef te Oosterhout.
Van begin tot en met juni 2015 zou de toren een fikse opknopbeurt
krijgen (foto auteur)

Archeologisch onderzoek naar het Huis Strijen en andere West-Brabantse kastelen

Hans Koopmanschap

Tijdens een studiedag te Helmond heb ik aandacht gevraagd voor een vaak vergeten categorie kasteelterreinen: de kastelen die in het verleden wel (deels) archeologisch zijn onderzocht, maar waarvan het vondstmateriaal en dus de uitwerking sindsdien op de plank zijn blijven liggen. Om meer te doen dan alleen maar aandacht vragen voor dergelijke *cold cases* ga ik in dit artikel in op twee kasteelterreinen in West-Brabant, die recent opnieuw zijn bekeken en waarover al is gepubliceerd of binnenkort zal worden gepubliceerd: de burcht van Strijen te Oosterhout en een hofstede van mogelijk de ambachtsheren van Drimmelen te Geertruidenberg.¹

Beide kasteelterreinen zijn ook beschreven in mijn recent verschenen dissertatie. Daarbij zijn de resultaten van de betreffende archeologische onderzoeken, naast een aantal andere, in een breder kader geplaatst.² Het archeologisch verhaal met betrekking tot Strijen moest zich daarbij beperken tot een voorlopige uiteenzetting, aangezien met name de materiële cultuur hier nog onderwerp van studie is. Een overzichtsartikel met betrekking tot de algehele archeologie van dit kasteel van Oosterhout wordt in 2016 verwacht.³

Een groter kader

In mijn dissertatie heb ik oud en minder oud archeologisch onderzoek als basis genomen voor de beantwoording van vooraf geformuleerde onderzoeksvragen. Daarbij zijn diverse opgravingen van onder andere nederzettingsterreinen en kasteelsites opnieuw of voor het eerst bekeken en integraal uitgewerkt. Bij de uitwerking van iedere individuele site is vervolgens op vindplaatsniveau beschreven wat het betreffende

archeologische onderzoek aan inzichten heeft opgeleverd en waar de onderzoeks-data zijn gearchiveerd. Vervolgens zijn aan de hand van overstijgende onderzoekthema's (zoals nederzettingen, handelscontacten etc.) deze vindplaatsen op een hoger onderzoekniveau vergeleken met andere vindplaatsen uit het studiegebied.

De voor dit artikel relevante archeologisch nader bekeken kasteelterreinen waren die van Gansoijen, Geertruidenberg, Oosterhout, Dongen, Loon op Zand, Drimmelen, Waalwijk, Besoijen en Zuidewijn. Buiten het studiegebied zijn de kasteelterreinen van Breda, Huis Te Merwede in Dordrecht en Houweninghe ter vergelijking gebruikt.

De keuze voor de eerst genoemde kasteelterreinen is daarbij gebaseerd op het feit dat ze binnen het studiegebied liggen en in wisselende gradaties (archeologisch) zijn onderzocht. Deze negen sites bleken vervolgens onder te verdelen in militaire sterktes, kastelen met vanaf het begin een sterk residentieel karakter en versterkte hoeves (hofsteden/*moated sites*) met eveneens een sterk residentieel en representatief karakter.

De keuze voor de drie kasteelterreinen buiten het studiegebied werd gemaakt op basis van dezelfde driedeling in kasteelterreinen, waarbij de burcht van Breda vergeleken kon worden met de kastelen van Gansoijen, Geertruidenberg en mogelijk ook Oosterhout; Te Merwede een vergelijking bood met Dongen en Loon op Zand en de *moated sites* van Geertruidenberg, Waalwijk, Besoijen en Zuidewijn zich goed lieten vergelijken met Houweninghe uit de omgeving van Dordrecht.

Er was natuurlijk al enig voorwerk gedaan, maar ook nu is er nog genoeg te doen. Het kasteelterrein van Dongen was opgegraven in de jaren 1979, 1981, 1983 en gedurende 1987-1988, maar de integrale publicatie van deze opgravingen vond uiteindelijk pas in 2005 plaats.⁴ Voor het kasteelterrein van Strijen is mede in het kader van het proefschrift waardevol 'nieuw' materiaal beschikbaar gekomen, maar de

verdere uitwerking daarvan is nog in volle gang. Over de hofstede van Drimmelen hieronder meer. Voor de overige kasteelterreinen kon gebruik worden gemaakt van publicaties die reeds eerder waren verschenen.

De oudste kasteelterreinen binnen het studiegebied dateren op basis van archeologisch vondstmateriaal in ieder geval uit de late dertiende eeuw. Dit komt overeen met de gegevens uit de beschikbare historische bronnen. Hierbij is Strijen één van de grotere laat-dertiende-eeuwse kastelen binnen het studiegebied, maar ook voor een aantal van de genoemde hofstedes mag een dergelijke ouderdom verondersteld worden. Dit op basis van het aangetroffen laat-dertiende-eeuws steengoed, dat bijvoorbeeld op de Hofstede aan de Brandweg werd aangetroffen. De militaire sterktes van Geertruidenberg en Gansoijen volgden in tijd wat later en dateren dan ook uit de eerste helft van de veertiende eeuw. De ontwikkeling op de behandelde kasteelterreinen volgt daarbij in grote lijn de kasteel-typologische ontwikkeling, zoals die eerder in 1996 werd voorgesteld.⁵ Wel lijkt het voorkomen van het type van de hofstedes (*moated sites*) in het besproken gebied wat vroeger te beginnen dan het eerder veronderstelde midden van de vijftiende eeuw.

Hofstede aan de Brandweg te Geertruidenberg

Als voorbeeld van reeds afgerond nieuw onderzoek naar oudere kasteelopgravingen breng ik graag de hofstede aan de Brandweg onder de aandacht.⁶ In 1976 was de vondst van enkele losliggende bakstenen in een slootwand voldoende aanleiding voor een archeologisch proefsleuvenonderzoek. Uitgevoerd onder de vlag van de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) werd het de eerste echte opgraving door de toen nieuw opgerichte Oudheidkundige Kring 'Geertruydenberghe' (OKG). In verschillende proefsleuven werden de funderingen aangetroffen van een rechthoekig bak-

stenen gebouw, werden diverse aardewerkfragmenten geborgen en werden de resten van een mogelijk voorburchtterrein aangesneden.

Het opgegraven privaat van het 'voorburchtterrein' van de Hofstede aan de Brandweg (foto archief OKG/Zijlmans)

Na de afronding van het veldonderzoek werden de vondsten gewassen, beschreven en geselecteerd voor wel bewaren of niet bewaren. Een deel van het vondstcomplex werd hierbij afgestoten, waaronder bijvoorbeeld het dierlijk botmateriaal. De vondsten die wel bewaard werden, zouden in de jaren daarna nog geregeld een archeologische tentoonstelling in Geertruidenberg opfleuren, totdat ze onderdeel werden van de vaste collectie van stadsmuseum 'De Roos'. Al wat niet toonbaar genoeg was, werd op de zolder van de werkruimte van de OKG bewaard, in afwachting van een hernieuwde interesse in het materiaal.

Hier moet worden vermeld dat de onderzoekers van de OKG na de veldfase niet stil zaten. Men ging naarstig op zoek naar aanwijzingen in historische bronnen en kaartmateriaal om te komen tot een nadere duiding van hetgeen men had opgegraven. Uit de bronnen kwamen uiteindelijk diverse mogelijkheden naar voren die uiteenliepen van een gewezen pesthuis als onderdeel van het Sint Joostcomplex tot en met de hoeve van het Bredase goed 'De Riete'.

Hernieuwde belangstelling voor het complex aan de Brandweg ontstond in 2003-2004. De werkgroep van de heemkundekring van Dongen en de auteur dezes waren op dat moment bezig met de uitwerking van de opgravingen van het kasteel van de heren van Dongen. Op zoek naar een archeologische vergelijking met kasteelterreinen van de lagere adel in dit deel van Noord-Brabant kwam de hofstede onder Geertruidenberg in beeld. In samenwerking met de OKG en de heemkundekring van Dongen kwam het tot een samenwerking, waarbij uiteindelijk ook de leden van beide werkgroepen op locatie kennis kwamen nemen van de vorderingen van de ander.

Een van de voornaamste conclusies die uit deze vergelijking naar voren kwam, was de overeenkomst in de materiële cultuur van beide sites. Anders dan verwacht was er geen sprake van een component aar-

dewerk die we tegenwoordig als indicator gebruiken om een hoge(re) maatschappelijke positie te duiden. Het aardewerk op beide kasteelterreinen was eerder als modaal aan te merken waarbij grovere vormen in rood- en grijsbakkend aardewerk de toon voerden en niet het importeerde aardewerk, zoals bijvoorbeeld steengoed en dergelijke.

De uiteindelijke verslaglegging van de uitwerking van de archeologische component uit het onderzoek van de Bergse hofstede verscheen in 2009. Dit als onderdeel van een serie onderzoeksrapporten naar vijf *key-sites* van oud onderzoek van de OKG. De tijd tussen 2004 en 2009 was benut om enerzijds het boek over het kasteel van Dongen te verzorgen en anderzijds voor de subsidieaanvraag en de basisuitwerking voor de Bergse sites. Inmiddels zijn alle vijf de rapporten ook via het E-depot voor de Nederlandse archeologie digitaal raadpleegbaar.

De hofstede die in 1976 werd opgegraven is waarschijnlijk de hofstede van de ambachtsheer van Drimmelen geweest. Deze bestond uit een rechthoekig hoofdgebouw van 16,7 bij 6,9 meter, dat aan de achterzijde voorzien was van een vermoedelijke traptoren. Deze traptoren was daarbij zeer eenvoudig uitgevoerd: een rechthoekige uitbouw waarin voldoende ruimte was om een ladder te plaatsen. Er zijn geen (bouw)fragmenten aangetroffen die wijzen op een bakstenen of natuurstenen trap. Het hoofdterrein was omgracht met een gracht die 1,8 meter diep was en in ieder geval acht meter breed was. De verbinding tussen het hoofdcomplex en de 'voorburcht' was uitgevoerd als een houten brug die aan beide zijden steunde op een bruggenhoofd. Bas Zijlmans heeft daarbij geopperd dat de in oorsprong veertiende-eeuwse, en mogelijk oudere, hofstede een soortgelijke uitstraling zal hebben gehad als het Hof ten Broucke in Wielsbeke (Vlaanderen), waarvan afbeeldingen in welstand bestaan.⁷ Voor ons studiegebied is 'de Brandweg' in ieder geval de enige archeologisch onderzochte hofstede. We kunnen bij de huidige stand van zaken daarom enkel veronderstellen dat de hofstedes van Besoijen, Waalwijk, Zuidewijn en die

van de heer van Wieldrecht (onder het latere Kartuizerklooster bij Geertruidenberg) een enigszins vergelijkbare verschijningsvorm kunnen hebben gehad als de hofstede onder Geertruidenberg.

Huis Strijen te Oosterhout

Het eerste gedocumenteerde archeologisch onderzoek naar het kasteel van Strijen dateert van 1974. Eerder werd er ten behoeve van de werkverschaffing in 1932 rondom het kasteel gegraven, maar in hoeverre daar archeologisch relevante zaken aan het licht zijn gekomen is niet bekend. Het resultaat van de graafwerkzaamheden uit 1932 is overigens de huidige waterpartij die het kasteelterrein omringd, maar die niet de feitelijke contouren van de voormalige burchtgracht weergeeft.

In 1974 werd er door een groep van lokale amateurarcheologen en al dan niet heemkundigen een opgraving verricht ter plaatse van de grote toren. Het onderzoek gebeurde in twee opgravingsputten: één werkput werd buiten de toren aangelegd en één werkput aan de binnenzijde van de toren. Zeker deze laatste werkput was een 'bijzonder geval', aangezien men hierin uiteindelijk de onderste verdieping wat betreft vloerniveau en fundering vrij had liggen. Dit zonder speciaal stutwerk voor het opgaande deel van de torenruïne!

De vondsten werden na afloop verdeeld onder de deelnemers en met name uit de collecties die Jan Oomen en Mohammed Bahiaoui op deze wijze wisten te vergaren, zouden regelmatig voorwerpen terugkomen op plaatselijke tentoonstellingen. De opgravingsdocumentatie berustte in zijn geheel bij Jan Oomen, die deze uiteindelijk zou nalaten aan het gemeentelijk archief. Daarna is deze documentatie enige tijd zoek geweest, totdat deze werd teruggevonden op de archeologische werkruimte van de voormalige gemeentelijke archeologische dienst. Daar is deze archeologisch voor het eerst gearchiveerd en op verzoek van de gemeente overgedragen aan het Regionaal Archief Tilburg

(RAT). Het voormalige gemeentearchief Oosterhout was namelijk ondertussen opgeheven en ondergebracht in het RAT.

Strijen: anders dan in 1974 bleven de gevonden resten in 1985 beperkt tot delen van de zuidelijke kademuur die in de gracht waren gevallen (foto archief Stichting Oosterhouts Cultuurgoed (SOC)).

Een tweede archeologisch onderzoek vond plaats in 1985. Door de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek werd een korte graafcampagne ter plaatse van de zuidelijke sloot (uit 1932) uitgevoerd. Hier werd over enige lengte het restant aangetroffen van een kademuur die vermoedelijk bij het hoofdcomplex heeft gehoord. De resultaten vielen enigszins tegen, hetgeen mogelijk in de hand heeft gewerkt dat er van het onderzoek geen rapport is opgesteld en de vondsten werden overgedragen aan de lokale correspondent van de rijksdienst, Mohammed Bahiaoui. In 1994 werden maar

liefst twee onderzoeken uitgevoerd op het kasteelterrein en één hiervan zou voorlopig het laatste ‘gravende’ zijn. Eerst werd door de firma RAAP getracht middels weerstandsmeting en grondradar een beter begrip van de indeling van het kasteelterrein te krijgen. Het resultaat was echter een kaartje waar inhoudelijk geen touw aan vast bleek te knopen en de opdrachtgever (voor het onderzoek door RAAP) had niet de financiële middelen om aanvullend onderzoek te laten doen om te komen tot een interpretatie van de metingen door grondboringen en kleinere kijkgaatjes ter plaatse van de aangetroffen anomalieën. In het najaar van 1994 werd door de voormalige gemeentelijke archeologische dienst een gravend onderzoek ingesteld naar aanleiding van de aanleg van een parkeerterrein nabij de ruïne. In totaal werden drie proefsleuven aangelegd, maar één hiervan stortte al vroegtijdig in als gevolg van de hoge grondwaterstand. De andere konden wel volledig worden gedocumenteerd en leverden een beeld op van het terrein direct buiten het hoofdcomplex. Zowel in het vlak als in het bodemprofiel waren duidelijk de aanzetten van zowel een gracht als de bijbehorende singel te zien.⁸ Van dit onderzoek resteert onder andere een veldtekening, enkele foto’s en een weinig vondstmateriaal. De toenmalige archeoloog besteedde er kort aandacht aan in één van de laatste jaarverslagen. Een volwaardige uitwerking vindt eerst momenteel plaats.

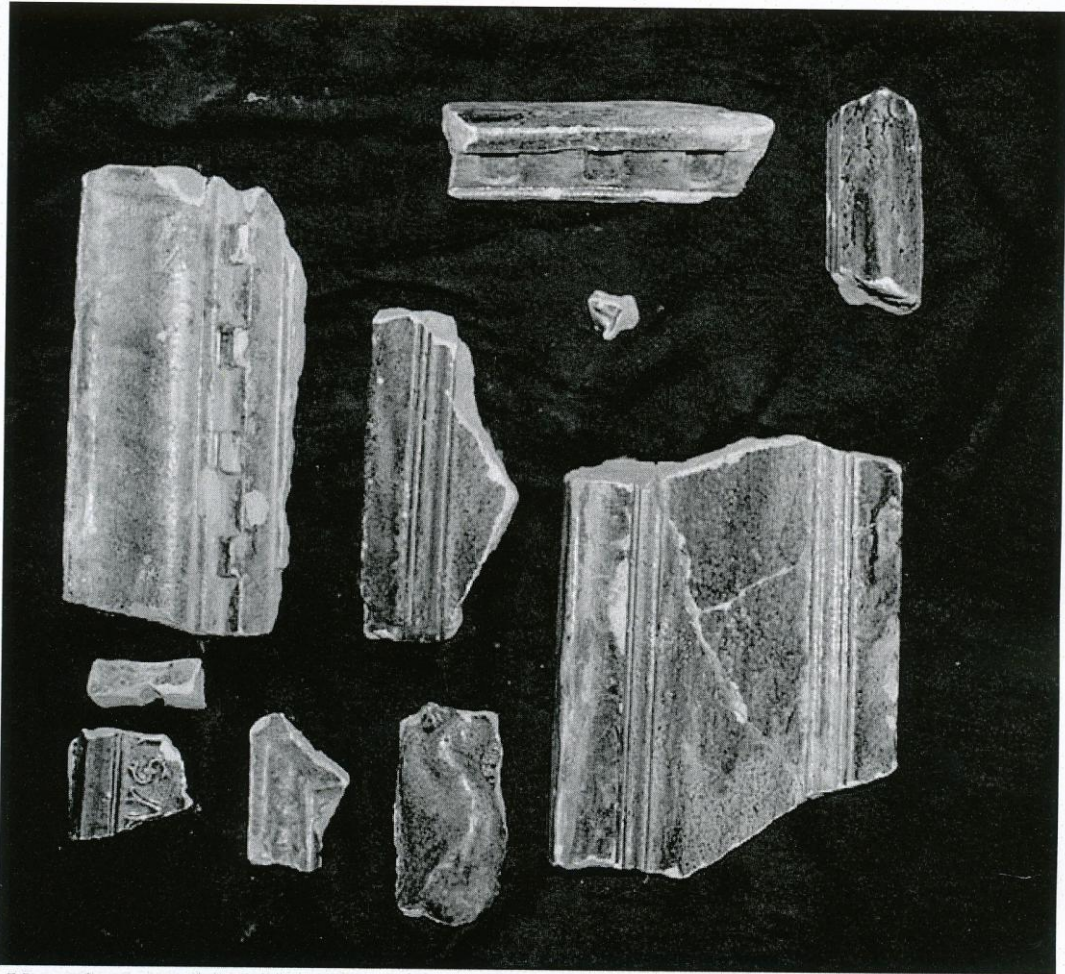
In 2012 en 2013⁹ vonden in de directe omgeving van het kasteelterrein nog enkele relevante archeologische onderzoeken plaats. Uitge-

Strijen: resten van een vermoedelijk vijftiende-eeuwse kacheloven uit de archeologische collectie (foto auteur)

voerd door archeologen van Antea Group¹⁰ kon door middel van het proefsleuvenonderzoek voor het huidige Waterpark de laatmiddeleeuwse Hoofseweg in RD-coördinaten vastgelegd worden. En in een kort booronderzoek met archeologische begeleiding op het terrein van de honkbalvereniging ‘Twins ‘ werd een hoekpunt van de buitenste gracht van het kasteelterrein aangesneden. Er zijn daarmee in de periode van 1974 en 2013 nieuwe puzzelstukjes betreffende het beeld van de oorspronkelijke inrichting van het terrein verzameld.

Het is vooral het onderzoek uit 1974 geweest dat concreet vondstmateriaal heeft opgeleverd. Destijds zijn de hele of eenvoudig te reconstrueren objecten vaak gebruikt voor tentoonstellingen van de heemkundekring en bij andere gebeurtenissen. De bulk van het materiaal was echter niet voor onderzoek toegankelijk en heeft letterlijk door Oosterhout gezworven. Zo heeft een deel van de collectie zelfs enige tijd in een vochtige bunker in het Lukwelpark gestaan. Het is de verdienste van de al eerder genoemde Mohammed Bahiaoui geweest, dat de collectie uiteindelijk nagenoeg weer compleet werd. Na 1974 was het nieuwtje er soms vrij snel af en wilde een aantal van de onderzoekers van ‘onder de toren’ zijn deel van het materiaal wel kwijt. Dit werd verzameld door Bahiaoui die uiteindelijk het geheel onderbracht bij de Stichting Oosterhouts Cultuurgoed, waarvan hij zelf ook voorzitter werd. Rond 2002 kwam de gehele collectie Strijen van het SOC terecht op de archeologische werkruimte, waarbij vooralsnog tijd en geld ontbraken om het materiaal te ontsluiten. Dit vond uiteindelijk plaats in de periode 2005-2007, toen Bahiaoui en de auteur van dit artikel de handen ineen sloegen om deze basisuitwerking alsnog ter hand te nemen. Op basis van de toen gemaakte inventarisatie is uiteindelijk in 2013 door de erven Bahiaoui in samenwerking met de gemeente Oosterhout de archeologische collectie van het SOC overgedragen aan de provincie Noord-Brabant.

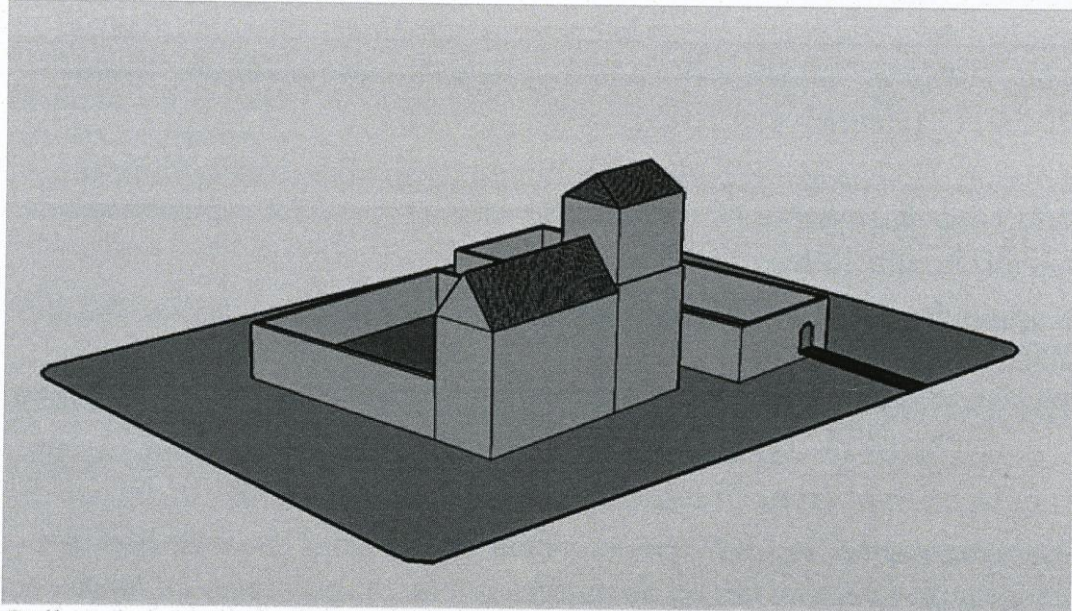
Voor de eerste keer archeologisch aangetroffen in Oosterhout: roodbakkend aardewerk uitgevoerd in het steengoed vormenspectrum. Deze kan zal gedurende de vroege zestiende eeuw een van de tafels op het kasteel Strijen hebben gesierd (foto auteur)

Het vondstmateriaal laat vooral gebruiksvoorwerpen uit de vijftiende eeuw zien. Honderden fragmenten van roodbakkende papkommen en grijsbakkende kommen. De fragmenten variëren van uitzonderlijk groot tot uitzonderlijk klein hetgeen positief te noemen is en maakt dat we kunnen veronderstellen dat men in 1974 al het vondstmateriaal

heeft meegenomen. In het materiaal schemert soms ook iets door van de veertiende eeuw, waarbij het dan vooral steengoed voorwerpen betreft of rood- of grijsbakkend aardewerk in zijn vroegste vorm. Deze fragmenten zijn echter, zoals gezegd, spaarzaam. Anders dan in het vondstmateriaal van het kasteel van Dongen en van de Hofstede aan de Brandweg maakt keramisch bouwmetaal ook een aanzienlijk deel uit van het vondstmateriaal. Talloze fragmenten van dakpannen, dakleien, kilkepers en andere delen van de dakbedekking zijn destijds uit de gracht gevist. Het aantreffen van talloze hele en minder complete vloertegels doet vermoeden dat dit bouwmetaal waarschijnlijk tijdens de sloop in de zeventiende eeuw en later in de grachten is terechtgekomen. Bij het laatste booronderzoek dat werd uitgevoerd op het kasteelterrein bleek er inderdaad sprake te zijn van een soms meer dan een halve meter dikke puinlaag. Dit zal ongetwijfeld dan ook de verklaring zijn voor het feit dat er geen duidelijk beeld van de ondergrond kon worden verkregen in het onderzoek door RAAP. Wel bijzonder was het aantreffen van onder andere botfragmenten van edelhert, aalscholver en zelfs een fret. Maar het meest bijzondere bleek afkomstig uit de hoek van het aardewerk: er werden meerdere fragmenten aangetroffen van een vijftiende-eeuwse kacheloven en voor het eerst werden er enkele fragmenten aardewerk aangetroffen die duidelijk steengoedvormen imiteerden (zie afbeelding 4 en 5). De aanwezigheid van een kacheloven op Huis Strijen is niet uitzonderlijk, maar dat deze er daadwerkelijk is geweest was voorheen niet bekend uit de historische bronnen. En voor wat betreft het aardewerk: in geen van de andere opgravingen in Oosterhout zijn zulke appliques op roodbakkend aardewerk aangetroffen. Voor wat betreft kleur etcetera lijkt het echter wel om Oosterhoutse waar te gaan. Onduidelijk blijft voornog of het imiteren van steengoedkannen een standaardgebruik was of dat het hier om een eenmalige gebeurtenis ging van metaal dat enkel op bestelling werd vervaardigd.

Voor nu

Met de uitwerking van de opgraving van de hofstede aan de Brandweg inmiddels gepubliceerd en die van kasteel Strijen op afzienbare tijd gereed voegen we wederom twee oudere archeologische onderzoeken toe aan onze archeologische dataset van laatmiddeleeuwse kastelen in Noord-Brabant. Zeker voor Strijen geldt dat er een omvangrijke dataset door de onderzoekers van destijds werd verzameld. Het spreekt daarbij voor de onderzoekers dat men indertijd niet is gestopt bij de beëindiging van de bewoning van het kasteelterrein, maar dat men ook de latere fasen als ruïne en volkstuincomplex in de verzamelwoede is blijven betrekken.

Strijen: de hypothetische verschijningsvorm van het laat-dertiende-eeuwse hoofdcomplex. De onder Van Duvencoerde toegevoegde bouwdelen ontbreken hier nog, zodat de kern van het complex bestaan zal hebben uit een grote (hoek)toren en een aangebouwde zaal

Het is mijn hoop dat beide onderzoeken, die van de OKG en de ver-
eende inspanningen in Oosterhout, uiteindelijk bijdragen aan een beter
begrip van de Noord-Brabantse kastelen. Dit zowel voor wat betreft
de ontwikkeling in hun verschijningsvorm als aangaande de bijbeho-
rende materiële cultuur van hun bewoners. Wanneer het tegelijkertijd
een stimulans mag zijn om ander, nog niet aan het papier of vondst-
doos toevertrouwd onderzoek aan te pakken, dan wint de gehele ar-
cheologie hierbij!

Literatuur

Craane, M.L. en H.J.L.C. Koopmanschap, *Archeologische begeleiding van de graafwerkzaamheden ten behoeve van de realisatie van een nieuwe materiaalberging op het terrein van Honk- en Softbalvereniging Twins te Oosterhout*. Archeologische Rapporten Oranjewoud 2013/112 (Heerenveen 2013).

Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink (red.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996).

Kamphuis, J., en D.B.M. Hermans, *Ruïne van Strijen, Oosterhout NB* (Den Haag 1990).

Koopmanschap, H.J.L.C., *Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven 'Waterpark Slotbosse Toren' te Oosterhout*. Archeologische Rapporten Oranjewoud 2012/65 (Heerenveen 2012).

Koopmanschap, H.J.L.C. *Grensgebied tussen zand en veen. Een archeologisch perspectief op de middeleeuwse ontginnings- en bewoningsgeschiedenis van de Langstraat en het aangrenzende zandland-
schap van Noord-Brabant* (Tilburg/Hilversum 2015.)

Koopmanschap, H.J.L.C., en M. Bahiaoui (†), *de archeologische collectie van het kasteelterrein van Strijen, in voorbereiding*.

Koopmanschap (red.) H.J.L.C., *In Dongen stond een huis. De heerlijkheid Dongen in de Middeleeuwen* (Tilburg 2005).

Koopmanschap, H.J.L.C., en B. Zijlmans, *Archeologisch rapport 4. Bureauonderzoek en waarnemingen locatie Hofstede aan de Brandweg te Geertruidenberg 1976* (Geertruidenberg 2009).

Zijlmans, B., 'Een middeleeuwse versterkte hofstede bij Geertruidenberg', *Het Brabants Kasteel* 22, nr. 1/2 (1999), 3-20.

¹ Dit artikel verscheen eerder in de bundel naar aanleiding van de NBAG 2015 studiedag te Helmond. Een uitgebreider artikel zal tzt verschijnen in het jaarboek van de Oranjeboom.

² Koopmanschap 2015.

³ Koopmanschap en Bahiaoui (†) in voorbereiding.

⁴ Koopmanschap e.a. 2005.

⁵ Janssen, Kylstra-Wielinga en Olde Meierink 1996.

⁶ Voor dit en volgend: zie Koopmanschap en Zijlmans 2009.

⁷ Zijlmans 1999 (met plattegrond).

⁸ In lijn met de terminologie van het betreffend onderzoek wordt singel hier gebruikt als een wallichaam, bestaande uit opgeworpen grond, dat aan de bovenzijde mogelijk van houten staketsels is voorzien geweest.

⁹ Koopmanschap 2012; Craane & Koopmanschap 2013.

¹⁰ Voorheen tot en met 2013 Ingenieursbureau Oranjewoud.

¹¹

Op de koffie bij

Deze keer blijven we vlakbij, in Oosterhout, in Dommelbergen, op de koffie bij Toon en Hetty Schapendonk.

Toon Schapendonk in gesprek met Ad van Groesen

Reden van dit bezoek is dat Toon tot kort geleden penningmeester was van de heemkundekring.

Als waardering voor zijn werkzaamheden in het bestuur willen we met een artikel in het heemkundeblad hieraan aandacht besteden.

Toen we in het bestuur hoorden van zijn plan om het penningmeesterschap te beëindigen, wilden we in de ledenvergadering Toon bedanken in een toespraak en in de voorbereidingen hiervoor constateerden we dat we zo weinig over Toon wisten. Zo veel als we voor het af-

scheid over de voorzitter konden memoreren, zo weinig hadden we over Toon.

Als we aankomen treffen we Toon aan met een hark in de hand, en is zijn voortuin met veel kleuren zomerbloemen netjes gemaakt.

Wij denken dat dit met ons bezoek te maken heeft!

Hetty is niet thuis wegens andere bezigheden. Maar Toon kan ook voor de koffie zorgen en hiervoor nemen we met dit warme weer plaats in zijn achtertuin op het terras.

We informeren bij Toon over zijn vroegere werkzaamheden en hij noemt zijn oude werkgevers zoals de VBF, de buizenfabriek in Oosterhout, waar hij o.a. in het begin van zijn loopbaan werkzaam was op de fabrieksadministratie. Na de VBF is hij in dienst getreden bij de SKOL brouwerijen in Breda waar hij een flink gedeelte van de financiële administratie voor zijn rekening nam.

Na die ervaringen bij zijn vorige werkgevers te hebben opgedaan, werd hij administrateur bij Jamin b.v. waar hij een flink aandeel had in het automatiseren en het integreren van de fabrieksadministratie in de financiële administratie. De computer had inmiddels zijn intrede gedaan. Het ontwikkelen van een gedegen administratie bij een bedrijf - er werd steeds meer van verwacht - was een klus op zich.

Een ponskaartensysteem was in gebruik voor planning en om berekeningen te maken.

Toon beschikte over een gedegen ondergrond op het gebied van boekhoudingen.

Ook noemt Toon nog C.Dankers een klein bedrijfje op het gebied van automatiseren van bedrijven waar hij terloops nog enkele jaren met veel inzet en plezier heeft gewerkt.

Als geboren Oosterhouter is hij voor wonen en werken altijd hier gebleven.

We willen ook wat meer weten over de gezinssamenstelling en de hobby's.

Toon en Hetty hebben een zoon, hij werkt in de advisering van o.a. banken en andere financiële instellingen.

Hetty heeft altijd in het onderwijs gewerkt en j verblijft nu op het tennisveld wat een van haar hobby's is. Het bezoeken van musea en kunst objecten in geheel Europa is een andere hobby.

Toon is gepensioneerd, zijn hobby hebben we al gezien, tuinieren en speciaal het kweken van zomerbloemen. Alles wat je ziet in zijn kleurrijke tuin is eigen kweek en ook Toon bezoekt graag een museum al is dat niet zo vaak als zijn vrouw. Ook het schrijven van programmaatjes in VBA is voor hem een leuk tijdverdrijf.

Heemkundig is het interessant te weten dat de opa van Toon, Cees Schapendonk, de laatste klompenmaker in Oosterhout was. Alles gebeurde nog handmatig.

Op de Zandheuvel schuin tegenover de school was het klompenmakersbedrijf, grenzend aan de Antoniuskerk. Nu woont er Van de Loo. Martin herinnert zich nog dat ze daar klompen verkochten.

De vader van Toon zat in de handel in wilgenhout, de grondstof voor de klompenmakerij.

Opa is 90 geworden, de klompenmakerij is al eerder gestopt, zoals zoveel mooie ambachten verloren zijn gegaan.

We denken dat we weer genoeg hebben voor een artikel en de koffie heeft ook weer gesmaakt.

Toon, tot ziens en blijf nog een beetje actief voor de vereniging want we merken dat we je nog nodig hebben voor de subsidieaanvraag, want dan blijkt ineens dat jij de enige bent die daarin ervaring hebt.

Ook bedankt daarvoor.

Martin en Ad.

STRAATNAMEN IN OOSTERHOUT (1)

Chr.Buiks

Als onderdeel van het toponiemenonderzoek in Oosterhout zijn behalve de namen van akkers, beemden, bossen, gebieden, gehuchten en waterlopen ook de straatnamen opgetekend en is elk van die namen vaneen verklaring voorzien. Voor een uitgebreide lijst van vermeldingen van de straatnamen, archivalische bronnen en verschillende verklaringen moet verwezen worden naar het toponiemenboek van Oosterhout dat over niet al te lange tijd uit zal komen.

Waarom een straat loopt zoals die loopt is in de meeste gevallen allesbehalve duidelijk. Waarom zitten er bijvoorbeeld bochten in de oude wegen? Stonden er dikke bomen in de weg of was er een moeras of juist een rulle plek zand waar de weg omheen gelegd moest worden? Hoe dat precies zat kun je alleen te weten komen als je het landschap kunt reconstrueren ten tijde van de aanleg van de weg en dat kan heel lang geleden zijn. De weg die in Teteringen bekend staat als Hoeven-eind/Meerberg loopt op de grens van het terrein dat in de winter vrijwel altijd onder water stond, op de overgang van hoog naar laag. Zo ligt ook de Ulendonksestraat (nu: Provincialeweg op Oosteind) op de grens van hoog en laag, de 'naad'. Dergelijke wegen kunnen uit de prehistorie dateren.

Laten we eerste de straten uit Oosterhout-centrum en directe omgeving bekijken.

Arendstraat

De Arendstraat wordt voor het eerst in 1727 vermeld als Arentstraet. Een eerste vermelding van een straatnaam zegt niet alles over de ouderdom van een straat. De naam kan al eeuwen bestaan hebben voordat hij in een archiefstuk werd genoteerd. De straat kan ook eerst naamloos zijn geweest. Een naamloze straat werd in het algemeen

aangeduid als een 'sheren straet', een straat van de heer. De kleinste straatjes waren niet van de heer maar van de aangrenzende landbezitters. De Arendstraat dankte zijn naam aan de herberg 'de Arent, die in 1681 al genoemd wordt en toen in bezit was van Dionysius van Loon.

De Arendstraat in oostelijke richting; links op de voorgrond het broederhuis met school, daarnaast het weeshuis later patronaat; op de plaats van het patronaat staan nu 3 winkels

datum 1910

De Arent was een veel voorkomend uithangteken bij herbergen en brouwerijen. Of de naam van de herberg iets te maken heeft met het veel voorkomen van zeearenden in Oosterhout lijkt niet voor de hand te liggen. De arend was een machtige vogel, de jacht ermee was voorbehouden aan de keizer.

In het Oosterhoutse Broek, de Polder, kwamen in de 16^e eeuw elke winter tientallen 'gansarenden' (zeearenden), omzich te goed te doen aan het overvloedig aanwezige waterwild. De Polder stond toen immers voor een groot deel onder water, hetgeen nog als gevolg van de St. Elisabethsvloed van 1421 kan worden beschouwd. De pluimgraaf van het kasteel van Strijen schoot elke winter in het midden van de 16^e

eeuw gemiddeld wel zes zeearenden' omdat ze de zwanen bedierven'. Het houden van zwanen vormde een privilege van de kasteelheren.

Oude Baan

De Oude Baan was de verbindingsweg tussen Oosterhout en Breda voordat begin 19^e eeuw de huidige Bredaseweg werd aangelegd. De Oude Baan begon eigenlijk bij de Heuvel, liep door de Nieuwe Bouwelingstraat, de Molenstraat en zo verder achter Lievenshove naar het zuiden. De oude naam voor deze straat was Heerbaan/ Herbaan. Pas in 1834 spreekt men over een Oude Baan, omdat er toen een nieuwe weg lag. Ook de naam Bredasebaan was bekend.

Bliksteeg

De Bliksteeg is de oude naam voor de Warandelaan. De wijziging van de naam zal ingegeven zijn door de associatie met blik, een goedkoop soort metaal. Op 19 sept. 1938 besloot het gemeentebestuur de naam Blikstraat te vervangen door Warandelaan. Het gemeentebestuur stelde vanaf 1851 officieel straatnamen vast.

Een blik is een uitgeveend ven. Vennen groeiden in de loop van enkele eeuwen dicht en wegens het tekort aan brandstof dat vaak nijpend was, werd het veen uit een ven gestoken en gebruikt voor de haard.

In 1638 spreekt men te Bavel over :Seker stuck erffs off heyvelt metten blick off wouwer daerin gelegen opten Eyckberch. En in Ginneken in 1634 :Twee buynder heyden ende leechten ofte blickx om een weyde aff te maecken. Op Lijndonk in 1699:Twee buynder 40 roeden waterblicx. En te Alphen in 1727: Een blicxken om schapen in te wasen.

Volgens Moerman was een blik een 'onbegroeide op-of aanwas, waarschijnlijk zandgrond en dan denkelijk bij ww. blicken: glinsteren, mnl. blec,blic'¹². Maar in de Baronie was een blik geen aanwas, maar een water.

Bosstraat

De Bosstraat lag in het gebied dat ‘het Bos’ genoemd werd. Het Bos lag tussen de Donkerstraat en de Havenweg. De naam van het Bos was mogelijk verkort uit Rutselbos, een gebied aan weerskanten van de Hoofseweg, dat echter maar een klein deel van het latere gebied het Bos uitmaakte.

Bouwelingstraat

De Bouwelingstraat is een oude straat: ze wordt al genoemd in het jaar 1435 als ‘die Bouwelincstrate’. Waarschijnlijk ligt aan deze straatnaam een familienaam ten grondslag. In Belgisch Brabant kwamen in 1497 ene Jehan Bouwelincx en ook ene Baulins Bauwelins voor¹³. In de Baronie is deze familienaam echter niet opgetekend. Maar hij kan al zeer vroeg verdwenen zijn.

Bouwen is bewerken, ploegen. Een bouwman is, net als een landman en een huisman een boer. Bouweling kan ook een alternatieve naam voor boer zijn. Maar die term is in geen enkel woordenboek te vinden.

Braak

De braak was een gebied waar twee kleine straatjes liepen: de Grote en de Kleine Braak. In 1336 wordt een ‘landt geheyten die Brake’ genoemd en de Braakse Pad komt voor in het jaar 1443: ‘die voetpat op die Brake’. En in 1457: ‘die Braecstraet’. Braak hoort bij breken, dat is ploegen. En wel speciaal het breken van heide. Die term breken kent men tegenwoordig nog voor het breken of scheuren van weilanden.

Het drieslagstelsel, waarbij één jaar een wintergraan werd verbouwd (meestal winterrogge dan wel wintertarwe), één jaar een zomergraan (bv. haver of zomergerst) en het derde jaar de grond in zwarte braak lag werd in Vlaanderen in de 14e eeuw al niet meer toegepast. Maar op de magere gronden van de Kempen zou het langer in zwang zijn gebleven¹⁴. Maar dat braakleggen houdt zeer waarschijnlijk geen verband met het toponiem Braak.

In 1310 wordt onder Tilburg gesproken van een huis met 'brakam'¹⁵, de bijbehorende ontgonnen grond. En nog enkele jaren eerder spreekt men in Waalwijk over: 'lant dat wi braken van wilderde'¹⁶.

In de Baronie horen we vrijwel niets over de zwarte braak: alleen bij pachtcontracten wordt in de 16^e-19^e eeuw vaak bedongen dat in het laatste jaar 1/3 van de grond braak moest blijven liggen¹⁷. Maar dat was uiteraard een maatregel die voor de verpachter van belang was om de grond niet uit te putten. Bovendien gold dit braakliggen maar voor een korte periode: de nieuwe pachter kon de grond dan in het na-jaar weer bezaaien. Het braakliggen werd in de bronnen meestal aangeduid met termen als 'ombesaeyt' of 'ledich', vrijwel nooit met 'braeck'. De groene braak, waarbij een perceel één of enkele jaren 'dries' bleef liggen kwam meer voor dan de zwarte braak.

Een alternatieve mogelijkheid voor de verklaring van het Oosterhoutse toponiem Braak kan men vinden in de aanwezigheid van de ridders van de orde van Ter Brake, de Johannieten. Dat Ter Brake heeft betrekking op een hoeve Ter Brake onder Alphen, dat het centrumvormde van de bezittingen van de orde in deze contreien. Sommige percelen die hoorden bij Brakenstein, oorspronkelijk een boerderij, waren cijnsplichtig aan Ter Brake.

Bundersteeg

In 1458 komt voor: 'die Buynderstege'.

Dit was een straatje dat iets ten noorden en evenwijdig aan de Koningsdijk liep. Genoemd naar een gebied de Bunder aldaar. Een bunder is een oppervlaktemaat van 1,29 ha. Tot 1820 was deze maat in gebruik voor bouw- en grasland. Een bunder was 400 vierkante roeden en ook 81 openzaad.

Dodenstraatje.

De berichten over dit straatje zijn vaag. Was het hetzelfde als het Hel-leke? En was het een lijkweg, een weg waarlangs de doden naar de kerk werden gedragen?

Doelen

In 1443 spreekt men over 'der Scuttersdoelen' en in 1537 over 'den Doelenpat. Er werden in 1584 bomen op de Doelen verkocht.

In 1650 wordt verklaard dat het gilde van de handboog al dertig of meer jaren verdwenen is¹⁸ (dus rond 1620).

In 1565 vond in Oosterhout een groot landjuweel plaats, waaraan gilden uit Den Bosch, Hilvarenbeek en Turnhout deelnamen. Kort daarna zou het kolveniersgilde van Oosterhout echter teloor zijn gegaan.¹⁹ (dus al ver voor 1620?) 'In 1688 zou er weer sprake zijn van een kolveniersgilde. Kort na 1810 zou het voorgoed verdwenen zijn²⁰.

In 1750 werd er naast het gilde van de voetboog van de kolveniers (St. Joris) een gilde van de handboog opgericht (van St. Sebastiaan).

In 1737 bezocht prins Willem IV Oosterhout. Hij was in 1734 getrouwd met Anna van Hannover en was stadhouder van alle Nederlandse gewesten van 1747 tot 1751. Het gemeentebestuur besloot dat de schutters met slaande trommel en vliegend vaandel hem welkom moesten heten. Er moesten drie salvo's afgeschoten worden en er moesten charges met de snaphanen uitgevoerd worden. De Prinse-vlaggen moesten op de toren waaien. De prins werd verrast met vette kapoenen, schapen of lammeren²¹

Donkerstraat.

Dit moet een vrij jonge naam zijn, want in de archieven wordt hij niet vermeld. Een oudere naam was de Leemstraat. Donkers is waarschijnlijk een bewoner van deze straat.

Dreef van Berselaarsslotje

In 1742 horen we over de 'Dreeve van Betselaersslootjen'. In de 20^e eeuw heette deze weg kortweg 'de Dreef'. Het Berselaarsslotje was een oud kasteeltje, waarover niet zo veel bekend is. In 1435 omschrijft men het als 'een gesate daer Peter Bertram Petersz. op woent en daer syn vader te woenen plach'.

In 1444 was het een boerderij in bezit van Jonkvrouw Katleijn Bertrams, gehuwd met ene Back.

Eikdijk

In 1606 geschreven als Eyckdyck.

Een dijk is in het zandgebied van de Baronie een wat hoger liggende weg door moeras of heide. Een dijk verbindt vaak dorpen of nederzettingen met elkaar.

De aanleg van dergelijke dijken werd per ordonnantie van Willem Hendrik in 1699 geregeld: 'door de heyden en vroenten van de eene plaats na de andere linierecht/voor soo veel sulks bequaemelijk kan geschieden/op te werpen, te maken en wel tonnerond te leggen, breedte, ruijme wegen, heijrbanen of Deijken ter hoogte van vier voeten en breedte van twee roeijen en aen beijde de zijden met bequaeme slootten'²². De dijken moesten dus 2 roeden breed worden, dat is 11, 2 meter en 4 voeten hoog zijn, dat is circa 1, 10 meter. Ook de beplanting werd geregeld: langs een dijk mochten de boeren bomen planten, speciaal eiken, berken en elzen. De houtopbrengst was half voor de Heer als ze de jonge boompjes van de rentmeester hadden betrokken. De zuidkant van de dijken mocht niet beplant worden omdat de weg dan niet goed kon opdrogen in de zuiderzon.

Of de Eikdijk op last van deze ordonnantie is aangelegd is niet duidelijk. In 1606 bestond hij immers al, maar misschien was het tracé ervan toen anders en niet zo recht.

In 1735 werd de Eikdijk circa 70 cm. opgehoogd: dit was nodig omdat het water komende van oostelijk van deze dijk gelegen landerijen vaak gewoon over de Eikdijk liep en de inwoners van Dorst daardoor hun doden niet naar Oosterhout konden brengen.

Eikdijk genoemd omdat de beplanting vooral uit eiken bestond. Bij Bavel lag ook een Eikdijk.

Ekelstraatje

In 1580 heette het: het Eyckenstraetken

Straat waar eikenbomen langs stonden.

Gasthuisstraat

In 1455 wordt voor schepenen van Oosterhout een schuldbekentenis opgetekend, waarbij over een onderpand gesproken wordt in 'die Gasthuisstrate'²³. Maar het Gasthuis in Oosterhout dateert pas van de 19^e eeuw. Wel was er een gasthuis op Den Hout, dat in de 14^e eeuw werd opgericht. Maar daar was weer geen Gasthuisstraat! Zou met die Gasthuisstraat uit 1455 dan misschien de Bredase Gasthuisstraat zijn bedoeld? Die lag achter een Gasthuis aan de Haagdijk, waar de latere Leuvenaarsstraat lag²⁴.

Een gasthuis diende tot opname van pelgrims, zieken en ouden van dagen.

Gasthuis betekent in het mnl. 1. Een huis tot opnemning en verpleging van vreemdelingen 2. godshuis, armenhuis 3. gasthuis, ziekenhuis, 4. logement, herberg²⁵.

Gilzebaan

In 1770 komt deze naam voor: 'de Gilze Baen'. De naam is duidelijk: de grote weg naar Gilze. Deze liep via de Tilburgseweg, de Vijfeikenweg en dan over het terrein van het huidige vliegveld naar het dorp Gilze. Een baan is een brede, gebaande weg.

Goorstraat

Er lagen in Oosterhout twee straten met deze naam. De meest bekende was die tussen Vrachelen en Oosterhout, bij het gebied het Goor. Deze weg liep vanaf de Havenweg met een brug over het Wilhelminakanaal naar Vrachelen. In de tweede wereldoorlog is deze brug over het Wilhelminakanaal vernietigd en niet meer hersteld.

Een tweede Goorstraat lag echter midden in het centrum: op de plaats van de huidige Nieuwstraat. Wellicht genoemd naar een moerassige plek aldaar, want goor betekent 'moeras'.

Grindweg

Dit was de 19^e eeuwse naam voor Koningsdijk en Kruisstraat. In de 19^e eeuw werden veel straten verhard met grind, steenslag.

Havenweg

Deze weg was in het jaar 1878 1800 meter lang en 6 tot 16 meter breed. Een oudere naam voor deze straat is Vaartstraat, want hij leidde naar de Oosterhoutsevaart en de haven

Heerbaan

In 1634 geschreven als 'Herbane'.

Een heerbaan of heerstraat of heerweg is een grote doorgaande weg tussen twee nederzettingen. Vgl. Hoeufft: 'Heerstraat voor den grooten algemeenen weg of straat'. Men vindt ook heirstraat geschreven. Volgens het algemeen gevoelen beteekent het woord ene straat of enen weg, langs welken een leger kan gevoerd worden'²⁶.

Lindemans benadrukt dat een heerstraat niet verward moet worden met het veel meer voorkomende 'sHerenstraat'²⁷: de eerste is een grote, doorgaande legerweg, de tweede een gewone straat.

De Heerbaan waarvan hier sprake is was de grote weg naar Breda, de Bredasebaan.

Heksenpad

In 1877 werden er kavels vlaggen verkocht aan de Heksenpad.

Waar dit straatje lag is nog onbekend. Er speelde hier mogelijk een spookverhaal.

Helleke

In 1710 voorkomend als het 'Hellestraetien'. Hel 'helling; steilte, kuil, diepte, helling'²⁸. Het straatje ligt op de overgang van zand naar klei, in een gebied met veel hoogteverschil.

Heuvel

De oudste vermelding van dit plein stamt uit 1390: 'aenden Hovel'. Heuvel als benaming voor een gehucht komt voor in Dongen, Prin-

cehage, Essen, Loenhout en nog een aantal dorpen in Noord-Brabant. In de Baronie staat heuvel meestal voor het (kunstmatig verhoogde) centrum van een dorp, bv. te Oosterhout, Ulvenhout, Alphen, Den Hout. Heuvel komt ook veel voor als naam voorgrenspunten, bv. te Zundert. De Heuvel in Oosterhout was het plein waar de jaarmarkten gehouden werden.

Ook stond hier de vierschaar en later (vanaf begin 17^e eeuw) het vrijheidshuis²⁹. De Heuvel was dus het belangrijkste plein in Oosterhout. Het andere plein, de Markt, werd pas van belang, toen het kerkhof, dat het grootste deel van de ruimte aldaar in beslag nam werd opgeheven.

Op de Markt bevonden zich wel vanouds de vis-en botermarkten.

De Heuvel te Oosterhout was geen 'gemeynte', zoals de Heuvel te Vrachelen of Den Hout. Althans we hebben nergens een vermelding dat er over de Heuvel cijns moest worden betaald.

Mogelijk was die al in een vroeg stadium afgekocht.

Op de Heuvel stond eeuwenlang een zeer grote lindeboom.

Deze enorme lindeboom op de Heuvel in Oosterhout werd in 1738 opgemeten en men bevond toen dat hij 8 Rijnlandse voeten in doorsnede mat.³⁰ Dan was zijn omtrek $8 \times 0,31 \times 3,14 = 7,9$ meter.

De oudste nog bestaande linde van Nederland, in Sambeek, heeft ook ongeveer deze omtrek en wordt op een ouderdom van circa 800 jaar getaxeerd. Dan zou de Oosterhoutse lindeboom uit ongeveer het jaar 1000 moeten dateren. In 1760 nam het dorpsbestuur een resolutie aan om de lindeboom te amoveren³¹. Blijkbaar was hij toen dood of verrot. Maar Bachiene vermeld hem toch nog in 1777 in een beschrijving van Oosterhout: 'De Leden des Gerechts vergaderen, in een deftig Raadhuis; staande aan de markt(sic!):voor 't welk, een soort gelyke, groote en cierlyk geleidde lindenboom geplant is, als te Oosterwyk³². De boom zou, als de meting klopt in 1760 ongeveer 760 jaar oud geweest moeten zijn.

Niet alleen op de Heuvel stond eeuwenlang een grote lindeboom, ook

op de Markt stond een groot exemplaar van deze soort. Op de Heuvel stonden ook kleinere lindebomen die in 1704 overlast veroorzaakten aan de omwonenden (wegens bladval? Of schaduw?). Het gemeentebestuur besloot dat er enkele geveld zouden worden en dat de grond geëgaliseerd ('geplaneert') zou worden, OA36, f219

Meestal hebben dorpspleinen een driehoekige vorm. De Heuvel in Oosterhout is eerder een afgeknotte driehoek, waarbij de westelijke punt ontbreekt. Mogelijk zat die punt er vroeger wel aan en kwam hier (ongeveer) de heerbaan naar Breda uit. Deze heerbaan volgde namelijk vóór circa 1813 de route Nieuwe Bouwelingstraat-Molenstraat-Oude Bredasebaan en dan onder Teteringen: Heistraat-St. Jozefstraat-Moleneind-Lage weg-Teteringsedijk.

De driehoekige vorm van dorpspleinen kan ontstaan zijn uit het afsnijden van de bochten bij een tweetal wegen die loodrecht op elkaar staan. De mens heeft sterk de neiging om bochten af te snijden, zowel te voet als met wagen en paard: hierdoor ontstaan de zgn. olifantspaden ³³.

Hoge Pad

De Tweede Hoge pad was de huidige Kannonierstraat. Hoog vergeleken met de St. Jansstraat of de Torenstraat? En wat was de Eerste Hoge Pad?

Hogemolenstraat

Deze straat komt voor het eerst voor in 1705: 'de Hooge Moolenstraat'. Een informatieve aantekening over deze straat uit 1716 is zo interessant dat hij hier vermeld mag worden:

'De straete die toeganck hebben tot het inkoomen van de kerk en den Heuvel off Merk(markt) derzelver vrijhijt soodanigh des winters en selfs des somers door veele en swaare reegen en voornamentlyck de straet loopende van de kerk en Heuvel naer sheren hoogen moolen en die tegelijk de geheele passagie maakt van alle de plaetsen soo wel in de Baronnie als Dongen, Rijen, Gils, Alphen, Baerle, Chaem, Baevel

etc, mitsgaders de geheele meyerij vanden Bosch en Spaens Brabant na Turnhout en Luijck toe ongebruyckbaer is dat die nauwelycx met een leedige karre of waegen bereede konnen werden'. De straat moest over een lengte van 90 r. worden bestraet met kayen, tegen kosten van 3000 gld. De raad ging accoord.

De straat was dus in 1716 in een slechte toestand. De bestrating over een lengte van 90 roeden was in moderne maatruim 500 meter lang. In 1737 werd de bestrating verder naar het zuiden uitgebreid. De Hoge Molen was een molen op een molenberg, in bezit van de Johanniers.

Hoofseweg.

In 1450 omschrijft men deze weg 'den wech diemen van de kercke ter Borch waert vaert'. Pas in 1482 komt de naam 'den Hoefschen wech' voor. De Hoofseweg liep van de markt naar het kasteel van Strijen.

Een kasteel werd ook hof genoemd. Hof betekent in het mnl. o.a.: Woning van de aanzienlijken, heerenhuis, kasteel, lustslot, woning van de vorst, hof, paleis³⁴. Hoof is een vorm met gerekte klinker, naast hof. Hoof is een vorm met gerekte klinker van hof. De Donkerstraat en de huidige Prins Frederikstraat werden, zoals uit de bronnen geconcludeerd kan worden, ook aangeduid met Hoofseweg. Er waren dus drie Hoofsewegen!

Dan waren er ook nog de Hoofsepad en de Hoofsekerkweg.

Hoogstraat

We moeten wachten tot 1591 vooraleer deze weg genoemd wordt: 'de Hoochstraet'.

Hoogstraten waren vaak belangrijke straten. Maar van de Oosterhoutse Hoogstraat kan dit moeilijk beweerd worden, want hij liep van het centrum naar Oosteind. Hoog kan ook wijzen op hoge ligging. En vaak komt Hoogstraat voor als tegenhanger van Laagstraat. Maar een Laagstraat is hier onbekend.

Keiweg

In 1658 noemt men deze straat de 'Casseydestraet'. Maar in 1666 komt Keywech voor. In 1679 verordende het gemeentebestuur dat deze straatopgeruimd moest worden: alle slik, ashopen en vuiligheid moest door de aanwonende verwijderd worden. Gezien de term cassey zal de Keiweg bestraat zijn geweest met casseyen uit de Ardennen, natuursteen. De term cassaeijstraet werd in Oosterhout ook voor andere bestrate wegen gebruikt dan alleen de Keiweg.

Kegelstraat

Dit is ook , net als de Bouwelingstraat , een hele oude straat, die al in 1435 genoemd wordt: 'Kegeleersstrate'. Er komen ook sterk afwijkende schrijfwijzen voor als Kekeelingstraet' in 1581 en 'Ketelingstraet' in 1580. En in 1696 'Kegeelinghstraet'. Deze straat is waarschijnlijk genoemd naar een familie Kegeleers. Die familie kwam namelijk nogal veel voor in de buurt: in 1422 Adriaen Kegeleers in de Koningsdijk; in 1444 Heynric Kegelairs en Gielis Kegels.

Kerkenpad

Paadjes die naar de kerk liepen, en dat waren er behoorlijk veel, werden kerkpad, kerkenpad genoemd. De straat die nog in de 20^e eeuw zo heette was de St. Jansstraat. In 1415 wordt al een Kercpat vermeld.

Kerkstraat

Deze straatnaam komt in 1435 voor als Kercstrate.

Keiweg. Villa Mathilda, hier staat nu de Albert Hein

Er werd de huidige Kerkstraat mee bedoeld. Maar ook de Klappeistraat werd wel met Kerkstraat aangegeven. Nog ouder is de vermelding van een Kerkweg: 1422 'den kerkwech'.

Klappeistraat

Deze straat komt vanaf 1701 voor. In dat jaar schrijft men: 'inde kerck – ofte Clappeystraat'

Een Klappeistraat was ook te Reusel bekend.³⁵ Klap komt voor in de naam Klapdorp in Antwerpen. Onder Udenhout kende men in 1597 een Claphecken en in 1420 een Clappenscoer³⁶. In Vlaanderen kent men vele Klapstraten³⁷, ook in Belgisch Limburg, o.a. in Zonhoven: daar is heteen straat die met een klapveken afgesloten werd³⁸. Maar het woord is in deze zin nergens in de Baronie aangetroffen.

En in onze Klappeistraat komt klappei voor en niet klap.

Clappeye betekent roddelaarster, babbelaarster. In het Vlaams staat Klapstrate (niet te verwarren met bovenstaande klapstraten!) voor 'praatziek vrouwmensch'³⁹.

Niet onmogelijk is het ook dat pey ontstaan is uit pad, zoals in Malpie <Malpad bij Valkenswaard⁴⁰.

Heeft klap iets te maken met de klep van een melaatse, zoals men wel aanneemt voor de Klappenberg te Etten⁴¹?

Van Mosselveld noemt nog een betekenis 'lijst met rangorde van de groepen bij het uitgaan van een processie'⁴², maar dat hier een straat naar genoemd zou worden, is erg onwaarschijnlijk.

Een andere mogelijkheid is vernoeming naar een persoon: in 1626 wordt ene' Jan Pauwels die men noemt Clappeij, ruijter onder ritmr. de Bosson', genoemd⁴³. Zou de Klappijstraat niet naar hem genoemd zijn?

Vermeldingen van vóór het jaar 1701 ontbreken. Heette de Klappeistraat voor 1701 Kerkstraat? Waarschijnlijk wel. Gorissen veronderstelt dat de Klappeistraat pas in het midden van de 18^e eeuw deze

naam krijgt⁴⁴, maar al een halve eeuw eerder was deze naam gangbaar.

Klinkert

Dit was de oude naam voor de Kloosterstraat. Genoemd naar een soort klinker waarvan de weg gemaakt was.

Kloosterdreef

In 1696 komt de 'Cloostersdreef' voor. Dreef hangt samen met drijven, dus ene weg waarlangs vee gedreven wordt. Later: een weg met bomen. Hier lopend langs Catharinadal.

Kluchtensteeg

In 1833 schrijft men 'Klugtesteed'. Welk straatje hier bedoeld wordt is niet duidelijk. Waarschijnlijk ligt een familienaam aan deze naam ten grondslag. Steeg hangt samen met stijgen, dus een oplopende weg. In Oosterhout komen bijzonder veel stegen voor, veel meer dan in enig andere plaats in de Baronie. En meestal spreekt men in Oosterhout van sticht, met een paragogische -t.

Koestraat

Eerste vermelding pas uit 1878 :de Koestraat, die toen 120 meter lang was en 4 tot 12 meter breed. Werden er koeien door gestouwd naar een slager?

Koningsdijk

Oude straat. Komt al in 1422 voor als 'sConinxsdike'.

Een oude vermelding van een Koningsstraat komt uit 1338: publica strate regia que vulgo dicitur konyngestrade⁴⁵. Dit was een straat van de koning dus, net als de s'Heren straten van de Heer waren. In Lommel wordt ook een Koningsstraat vermeld: de betekenis van Koningsstraat zou hetzelfde zijn als Heerstraat. In de Sachsenspiegel uit circa 1225 wordt een Koningsstraat als volgt omschreven: 'Des küniges strâze sal sin alsô breit, daz ein wagen deme andern gerûmen muze'. De koningsstraat moet zo breed zijn ,dat een wagen een andere vol-

doende ruimte kan geven. De Koningsdijk tussen Middelwijk en Vrachelen zal niet zo'n belangrijke weg geweest zijn als de officiële Koningsstraten, waarvan de bekendste Parijs verbond met het Russische Novgorod⁴⁶.

Volgens Van Mosselveld kan de straat zijn naam danken aan een huis 'Conincrijc' op Vrachelen⁴⁷. Dat is inderdaad goed mogelijk. Men zou ook kunnen denken aan een familienaam Konings, die goed bekend was.

In 1355 wordt te Breda ene Jan Koninx genoemd⁴⁸. In Oosterhout komt in 1422 Aert Coeninc voor. In 1444 wordt hij nogmaals vermeld, wonend op Vrachelen: Aertts Conincx. In Ieper wordt in 1326 ene Jan de Coninc vermeld en in Kortrijk in 1352 Jacob Conincx⁴⁹.

Een dijk is een wat hoger liggende weg door moeras of heide. Zie bij Eikdijk.

¹²Moerman, H. J.: Nederlandse plaatsnamen, een overzicht, Brussel (1956),p.38

¹³ Verbesselt, J.: De verdeling en de rechtstoestand van de gronden in het Kestergewoud in de 14e en 15e eeuw, Eigen Schoon en De Brabander, 64(1976), p. 34

¹⁴ Draye,H,: Landelijke cultuurvormen en koloniatiegeschiedenis, Toponymica 7, Leuven-Brussel (1941)

¹⁵Erens, M.A., H.M. Koyen (ed): De oorkonden der abdij Tongerlo I-IV, Tongerlo (1948-1958), deel II, p.211

¹⁶Camps, H..P. H.: Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, Deel I: De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de Heerlijkheid Gemert), Den Haag (1979), p.630

¹⁷Buiks, Chr.: Boerderijpacht in de Baronie van Breda, Brabants heem 40 (1988), p.104-119. C.Buiks: Boerderijpacht in de Baronie, Jaarboek 'De oranjeboom' 51 (1998), pp.132-187

¹⁸Kappelhof in : Gorissen, Cock (red.): Oosterhout, niet van gisteren, Oosterhout (2009), p. 206

¹⁹Van Mosselveld, Straatnamen, collectie in RAT

²⁰Van Mosselveld, Straatnamen, collectie in RAT

²¹Reg.Archief Tilburg, Dorpsarchief Oosterhout 41, f109

²²BHIC, Collectie Cuypers van Velhoven, nr.574, punt 4

²³Cerutti, F.F.X. : Middeleeuwse rechtsronnen van stad en heerlijkheid Breda, deel II, p.386

²⁴Otten, Gerard: De straten van Breda, p.46

²⁵Verdam J.: Middelnederlandsch handwoordenboek, p.179

²⁶Hoeufft, J.H.: Proeve vna Bredaasche Taal-eigen, Breda (1836), p.237

²⁷Lindemans, J. : Toponymische kanttekeningen, Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam, 31 (1955), p. 89

²⁸Verdam, p.245

²⁹Buiks, Chr.: De Heuvel te Oosterhout, Mededelingenblad van de heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout' 17 (1993), p. 2017-2030

³⁰Beschrijving van de Baronie door Kolonel Adam van Broeckhuysen, BHIC, Collectie Cuypers van Velhoven 508, 509

³¹Buiks, Chr.: De Heuvel te Oosterhout, Mededelingenblad van de heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout', 17 -3 (1993), p.2011

-
- ³² Bachiene, W.A.: Beschryving der Verenigde Nederlanden, vierde deel, Amsterdam/Utrecht(1977)
- ³³ Burg, Jan-Dirk van den: Olifantenpaadjes, Amsterdam(2011)
- ³⁴ Verdam, p. 253
- ³⁵ Gompel, Wim van: Reusels woordenboek, deel 4, Reusel (2006), p. 148
- ³⁶ Smulders, F.: Toponymie van Udenhout 14(1960), p.51
- ³⁷ Lindemans, J. :De afsluitingen in de geheinde percelen, Meded. 29 (1953),p. 37
- ³⁸ Molemans, J. : De nederzettingsnamen in het land van Vogelenzang, Naamkunde 14 (1982), p.43
- ³⁹ Gezelle, G.: Loquela, p. 251
- ⁴⁰ Mélotte, H.E.M. en J.Molemans: Noordbrabantse plaatsnamen, Monografie 1: Valkenswaard(1979), p. 193
- ⁴¹ Buiks, C.J.M. en K.A.H.W. Leenders: Nederzettingsnamen in eht gebied tussen Antwerpen, Turnhout , Geertrudienberg en Willemstadd, I-VI(1993), deel II, p. 189
- ⁴² Van Mosselveld: Straatnamen, in RAT.
- ⁴³ R296, f42
- ⁴⁴ Gorissen, J. : De Klappeijstraat, Oosterhout(1994)
- ⁴⁵ Schönfeld, M.: Wegnamen, Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam.33 (1957), p.62
- ⁴⁶ Mennen, Victor: Alle wegen leiden naar Lommel, Lommel(2013), p.244,245
- ⁴⁷ Van Mosselveld, Straatnamen, in RAT
- ⁴⁸ Cerutil, p.233
- ⁴⁹ Debrabandere, Frans: woordenboek van de Familienamen in België en Noord-Frankrijk Brussel(1993), deel 1 en 2, p.798
-

Colofon

Heemkundekringen hebben als doel het bevorderen van de belangstelling voor en de kennis van eigen volk en streek, volksgebruiken en de natuur, evenals het stimuleren van het behoud van historische waarden.

De heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout' houdt zich bezig met de geschiedenis van Oosterhout en haar kerkdorpen in de breedste zin van het woord. De activiteiten bestaan onder andere uit het verzamelen en vastleggen van historisch materiaal in beeld en op schrift en het presenteren door middel van publicaties, lezingen, tentoonstellingen enz.

Mocht u in het bezit zijn van historisch materiaal over Oosterhout en zijn kerkdorpen, dan willen wij dat graag lenen om te kopiëren of in te scannen, zodat het toegankelijk wordt voor de grote groep van belangstellenden en bewaard wordt voor het nageslacht. Natuurlijk zeggen wij ook geen nee als u het aan ons wilt schenken.

Bestuur:

Voorzitter:	Johan Benneker
Secretaris:	Piet Kaldenberg
Penningmeester:	Theo Janssen
Overige bestuursleden:	Simon Burggraaf Ad van Groesen Martin van Halderen Frans Timmermans

Ereleden:

Jan Broeders
Cor Huijben

Secretariaat:

Heemkundekring
'de Heerlijkheid Oosterhout'
4901 HT Oosterhout
e-mail hkoosterhout@gmail.com

Bezoekadres:

op afspraak) Huis voor Erfgoed (achterom
Trefpunt Heemkunde
Zandheuvel 51
4901 HT Oosterhout
tel. 0162 856133

Website:

www.heemkundeoosterhout.nl

E-mail:

info@heemkundeoosterhout.nl

Lidmaatschap:

Leden betalen een contributie van € 25,00 per kalenderjaar.

Inwonende gezinsleden betalen een contributie van € 10,00 per kalenderjaar. Per adres wordt slechts één exemplaar van het ledenblad bezorgd/verstuurd.

Het banknummer van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout is:
12.63.46.224

Aan- en afmeldingen van het lidmaatschap schriftelijk bij het secretariaat.

Het lidmaatschap eindigt na schriftelijke opzegging op 31 december daarop volgend.

Abonnees:

Het is voor personen en instellingen mogelijk een abonnement op het ledenblad te nemen (zonder lidmaatschap). De kosten hiervan bedragen €20,00 per jaar (vier edities). Voor buitenlandse abonnees wordt dit bedrag verhoogd met de verzendkosten.

Redactie ledenblad:

Piet van Beek

E-mail:

medblad.hko@gmail.com

Adverteerders:

Zij, die zich bereid hebben verklaard gedurende tenminste een kalenderjaar (vier edities) een advertentie te plaatsen in het ledenblad.

Voor mogelijkheden en kosten kunt u contact opnemen met de redactie of met het secretariaat.

